

САЛАМЕЯ РЭГІНА РУСЕЦКАЯ: ЛЕКАРКА, ВАНДРОЎНІЦА, ФЕМІНІСТКА

Роля і ўплыў жанчын на развіццё грамадскага і прыватнага жыцця ў XVIII стагоддзі

А. І. Смолік.

загадчык кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтва,
доктар культуралогіі, прафесар

«Для таго каб зразумець памеры ўплыву жанчын, неабходна змяніць традыцыйны падыход да гісторыі і жыцця, змяніць сваё ўспрыманне свету, каб бачыць не толькі палітычных дзеячаў – мужчын, якія знаходзяцца на пярэднім плане, але і сціплыя фігуры іх жонак і маці. Толькі тады можна будзе зразумець, як гэтыя стракатыя факты паўплывалі на развіццё грамадскага і прыватнага жыцця ў мінулым і як дзейнасць жанчын актыўна сфарміравала больш багатую гісторыю і вопыт чалавецтва». Гэтае выказванне належыць знакамітаму англійскаму філосафу і сацыёлагу Герберту Спенсеру, які першым у XIX ст. разгледзеў з навуковай пазіцыі «жаночае пытанне» і станоўча ацаніў узростанне ўплыву жанчын на гісторыю чалавецтва.

Безумоўна, англійскі філосаф абаяраецца на заходнееўрапейскі сацыяльны вопыт прадстаўніц слабага полу, але гісторыя пакінула нам імёны і беларускіх жанчын, якія сваёй асабістай і грамадскай дзейнасцю пазітыўна паўплывалі на гуманізацыю міжчалавечых узаемаадносін, рамантызацыю дашлюбных і шлюбных адносін, узростанне маральна-духоўнай кампаненты ў грамадскім быцці, эстэтызацыю экзістэнцыяльных памкненняў і ў цэлым на сацыяльна і індывідуальна камфортнае існаванне чалавека. Адна з такіх жанчын – Саламея Русецкая, якая сваім інтэлектам, жыццёстойкасцю, уменнямі пераўзыходзіла многіх сучаснікаў-мужчын.

Ад Навагрудчыны да Асманскай імперыі

Саламея Рэгіна Пільштынова з Русецкіх нарадзілася на Навагрудчыне каля 1718 г. (Л. Глятман, В. Грыцкевіч, З. Куховіч, М. Ліпіньска, А. Мальдзіс, Я. Рэйхман) у сям'і небагатага мешчаніна Яўхіма Русецкага. Дзяўчыну рана (у 14 гадоў) выдалі замуж за нямецкага ўрача Якуба Хальпіра. З ім яна ў 1731 г. і паехала ў Стамбул.

Турэцкая сталіца ўразіла маладую жанчыну сваёй раскошай, веліччу і прыгажосцю. У сваіх успамінах «Пададзенае свету рэха заняткаў, падарожжа і жыцця майго авантураў, на чэсць і хвалу Пану Богу, у Святой Тройцы Адзінаму, і самой святой Маці Хрыста, Пана майго,

і ўсім святым» [4] Саламея пісала: «Стамбул горад надзвычай пышны і вялікі, і ёсць там розныя людзі». З яе дзённіка мы даведваемся, што ў Стамбуле Якуб і Саламея добра ўладкаваліся, «адразу былі прынятыя ў прыстойных людзей» [3, с. 11], бо Хальпір быў выдатны па тых часах лекар. Сама Саламея мела дапытлівы розум і неблагія здольнасці. Яна стала дапамагаць мужу лячыць хворых, навучылася ад яго вылечваць нескладаныя хваробы вачэй. Паступова маладая жанчына набірала вопыту, і турэцкія ўлады дазволілі ёй займацца самастойнай практыкай. Напачатку Саламея лячыла толькі жанчын, а потым і мужчын.

Але неўзабаве Саламея цяжка захварэла «на пошасць і чары. Адно нагу мела ўсохлую і карацейшую за другую на паўлокця (278 мм. – А. С.), і цела нясцерпна балела» [3, с. 12]. Яе лячэннем займаўся і муж, і іншыя лекары.

Працяглая хвароба Саламеі, яе пастаянныя скаргі, вялікі выдаткі на лячэнне паўплывалі на ўзаемаадносіны мужа і жонкі. У 1735 г. Якуб пакінуў сям'ю (іх дачцэ Канстанцыі было ўжо два гады), забраў усю маёмасць і грошы і перабраўся ў Боснію. Застаўшыся без сродкаў, цяжка хвораая Саламея вырашыла вярнуцца на радзіму. Знаёмы стамбульскі мяснік падарыў ёй на дарогу 5 залатых, і яна выправілася ў далёкі небяспечны шлях. Суправаджаў яе толькі стары калека-татарын. Неўзабаве падарожнікі апынуліся ў Адрыянопалі, дзе Саламеі ўдалося вылечыць шаўца-грэка ад «крывавай дызентэрыі» і сухотаў, вярнуць зрок турку, што вырабляў чубукі для люлек, а таксама дачцэ нейкага Хаджы-Маргарыта.

Зарабіўшы дастатковую суму грошай, Саламея рушыла ў Ямбул (горад у Балгарыі), які ў той час з'яўляўся рэзідэнцыяй султанаў. Тут наша зямлячка вылечыла жонку і сына султана Алімгірэя, за што атрымала шчодрое ўзнагароджанне. У другім балгарскім горадзе Пазарджыку яна выратавала ад цяжкай хваробы жонку багацея Ібрагіма-эфендзі. Ён таксама добра заплаціў лекарцы.

Лекарская практыка ў балгарскіх гарадах папярэла маёмаснае становішча Саламеі, і яна вырашыла рушыць далей. Наступным пунктам свайго падарожжа Русецкая выбрала Сафію. Трапіць туды можна было толькі дарогай, якая пралягала праз высокія горы, прычым выключна верхам. Адважная вандроўніца купіла каня, турэцкую мужчынскую вопратку і наняла дзесяць коней для перавозу сваёй маёмасці. Не забылася і пра зброю – пісталеты, стрэльбы. У суправаджэнні трох слуг Саламея скіравалася ў дарогу. Неўзабаве вандроўнікі далучыліся да гандлёвага каравана, бо ехаць адным было небяспечна: у гарах лютавалі разбойнікі. Тым не менш паспяхова пераадолець Балканы не ўдалося – на караван напалі рабаўнікі. Да Саламеі пад'ехаў рыжабароды турак і, схапіўшы каня за аброць, сказаў: «Ведаю цябе добра, ты – пані лекарка, і чаму канвою не маеш?». Гэта быў славуы атаман Сары-Хусейн. Саламея адказала: «О эфендзі, нават калі б у мяне быў канвой з пяцісот коннікаў, яны не ўтрымалі б націску воінаў харобрага віцязя Сары-Хусейна» [3, с. 38]. Адказ спадабаўся турку. Ён накіраваў Русецкую і яе слуг у горад Карлава, дзе жыве сам. Жонка Сары-Хусейна сустрэла лекарку ветліва, пасяліла яе ў асобным

доме. За якіх сорок дзён Саламея літаральна паставіла на ногі свата Сары-Хусейна: цяпер той мог хадзіць на мыліцах. Вылечыла ад «чырвоных вачэй» і самога атамана. Сары-Хусейн шчодрата аддзячыў сваю выратавальніцу і адпусціў яе з ганаровым канвоём у Сафію.

У Сафіі Саламея паступіла на службу лекарам у гарэм пашы Кюпру-улу. Тут яна сустрэлася з мужам, які прыехаў палячыць суставы на мясцовых мінеральных водах. Саламея даравала Якубу Хальпіру ўсе крыўды і нават выказала жаданне дапамагчы яму. Пасля лячэння Хальпір накіраваўся ў Боснію, каб забраць сваю маёмасць і вярнуцца ў Сафію, але па дарозе заразіўся

нейкай хваробай і памёр.

Ад італьянскага лекара, якога туркі захапілі ў палон на мальтыйскім караблі, Саламея навучылася выпісваць рэцэпты на лацінскай мове з «доктарскімі знакамі». Ён жа пазнаёміў лекарку з разнастайнымі фармакалагічнымі пропісямі і нават падарыў свае кнігі. Дзякуючы італьянцу Саламея прайшла больш-менш сістэматычны курс медыцынскага навучання. Урач праз некаторы час быў адпушчаны на радзіму, а з Босніі прыйшла вестка пра смерць Хальпіра.

Летам 1737 г. Аўстрыя і Венгрыя ўступілі ў вайну на баку Расіі, якую яна ўжо два гады вяла супраць Турцыі. Туркі нанеслі значныя страты аўстрыйцам пад горадам Краёвай (на паўднёвым захадзе цяперашняй Румыніі) і захапілі шмат палонных. Саламея бачыла, што ў кожным турэцкім доме знаходзіліся аўстрыйскія нявольнікі або нявольніцы.

Лекарка-славянка вельмі спачувала палонным і вырашыла выкупіць некалькі з іх. За 800 залатых яна выкупіла чатырох мужчын і адну жанчыну, адвёла ім асобны пакой у сваім доме і забяспечвала ежай. Праз турэцкага палкоўніка Мехмета ага Кулулы Саламея дабілася ад пашы Хайваза Мехмет дазволу для палоннікаў напісаць лісты сваім родным, каб тыя прыслалі ім сродкі на выкуп. Кур'ер адвёз лісты ў Вену, і неўзабаве ў Відзін прыйшлі грошы ад сваякоў чатырох з пяці аўстрыйскіх падданых. Толькі на выкуп Фартуната Юзафа Пільштына ніхто нічога не прыслаў. Саламея адпусціла трох палонных паручнікаў і жанчыну, а прапаршчыку давялося суправаджаць лекарку ў яе вандроўках далей.

Знаходжанне ў зоне ваенных дзеянняў для маладой жанчыны было справай небяспечнай і рызыкаўнай. Адночы Саламея зноў трапіла ў бяду. У 1738 г. у Відзін, дзе часова спынілася

наша суайчынніца, прыехаў венгерскі каралевіч Юзаф Ракацы. Ён захварэў: кашляў крывёю і быў змучаны дарогай і страхам. Турэцкі паша даручыў Саламеі лячэнне высокага госця, і яна за 30 дзён паставіла каралевіча на ногі. Прыгожая Саламея Юзафу Рапацы спадабалася, і ён пачаў заляцацца да яе. Жанчына ўсяляк ухілялася ад заляцанняў трансільванца. Не дабіўшыся ўзаемнасці, каралевіч абвінаваціў лекарку ў шпіёнстве на карысць аўстрыйцаў. Ёй пагражала пакаранне смерцю.

Не забраўшы нават свайго пашпарту ў пашы, Саламея ноччу разам з дачкою, слугамі і палоннікам Пільштынам тайком адплыла з Відына ўніз па Дунаі, у горад Рушчук (пабалгарску Русе), дзе знаходзілася магутная турэцкая крэпасць. За ўцекачамі была паслана пагоня, і як толькі яны сышлі на бераг, Русецкую арыштавалі. Ад смерці яе зноў уратавала лекарскае майстэрства. Якраз у ноч, калі Саламею кінулі ў турму, цяжка захварэў сын высокага турэцкага вяльможа. Паклікалі трох лепшых мясцовых лекараў, але тым дапамагчы хвораму аказалася не пад сілу. Вяльможа паведамлілі аб знаходжанні ў Рушчуку Саламеі. Ён загадаў вызваліць Русецкую з-пад варты і прывезці да хворага сына. У выніку лячэння хлопец ужо на трэці дзень змог расплюшчыць вочы, а праз сорак дзён быў абсалютна здаровы. Чутка аб майстэрстве лекаркі-славянкі разыйшлася далёка за межы Рушчука. Пацыенты прыязджалі да яе за дзясяткі кіламетраў, што давала нашай суайчынніцы добры заробак. Вяльможа абсыпаў Саламею грашыма і падарункамі з ног да галавы, а калі яна ад'язджала з Рушчука, даў ёй канвой з 40 чалавек, які суправаджаў нашых падарожнікаў аж да горада Бара (Маларосія). У гэтым горадзе Юзаф Пільштын прызнаўся Саламеі ў каханні. Яна адказала ўзаемнасцю, і маладыя людзі пабраліся шлюбам.

Пасля вяселля маладажоны спыніліся ў горадзе Дубна. Там ім пашчасціла пазнаёміцца з літоўскім князем Міхалам Казімірам Радзівілам (Рыбанькай), які прыняў абодвух да сябе на службу: Юзафу даў патэнт на харунжства, а Саламею прызначыў лекаркай у Нясвіжы.

Пры двары расійскай імператрыцы

Праз пэўны час Саламея задумала наведаць Маскву і Пецярбург з мэтай вызвалення з рускага палону туркаў. Князь Радзівіл доўга не пагаджаўся адпусціць лекарку, пераконваў, што з ёй, простае жанчынай, імператрыца нават не захоча размаўляць, а не тое што выконваць яе просьбу. Але Русецкая, як мы ўжо бачылі, умела дабівацца пастаўленай мэты і ўрэшце рэшт атрымала ад Радзівіла дазвол ехаць у Расію. Мэтай яе падарожжа было вызваленне двух турэцкіх афіцэраў з

Русе, што трапілі ў рускі палон пад Азовам. Дачку Канстанцыю і ўсю сваю маёмасць яна пакінула ў Нясвіжы, у манастыры бенедыктыянак, а мужу набыла ўсё неабходнае для афіцэрскай службы: вопратку, коней, зброю, пісталеты і інш.

Маршрут Русецкай пралагаў праз Навагрудак, Вільню, Біржу, Рыгу, Нарву. Усюды, дзе спынялася, яна займалася лячэннем хворых. Так, у якасці ўзнагароды за добрае лячэнне Русецкая атрымала ад жонкі рыжскага каменданта Шацілава Мар'і Юр'еўны рэкамендацыйны ліст у Пецярбург да яе брата генерал-маёра С. Ю. Каравулава. Менавіта ў яго Саламея і спынілася ў паўночнай сталіцы. І нават аказала жонцы генерала важную паслугу. Падчас знаходжання лекаркі ў Каравулавых генеральша нарадзіла сына, хлопчык знаходзіўся ў цяжкім стане задухі (асфіксіі). Саламеі ўдалося ажывіць дзіця, накрыўшы яго дзежкай – такой спосаб выратавання немаўляці назірала яна ў маладыя гады на сваёй радзіме, у Навагрудскім краі.

Саламею непакоіла думка аб аўдыенцыі ў імператрыцы: многія нават прашэнне на працягу года не маглі падаць. Невялікага розуму, лянівая, малаадукаваная, Ганна Іванаўна не надта клапацілася пра дзяржаўныя справы, а больш захаплялася балямі ды забавамі. Апірышчам яе трону былі ў асноўным прыбалтыйскія бароны нямецкага паходжання. На чале з канцлерам Біронам і міністрам Остэрманам яны па сутнасці і кіравалі расійскай дзяржавай.

Удзячныя Каравулавы пазнаёмілі Саламею з княгіняй Мар'яй Юр'еўнай Чаркаскай, жонкай адзінага тады рускага ў кабінце міністраў імператрыцы, шасцідзсяцігадовага Аляксея Міхайлавіча Чаркаскага. Князь Чаркаскі карыстаўся даверам царыцы. Княгіня распытала Саламею, хто яна такая, а калі даведлася, што госця лекарка, прыняла яе да сябе на службу. Справа ў тым, што княгіню Чаркаскую доўгі час мучылі моцныя галаўныя болі і галавакружэнні. З гэтай прычыны Мар'я Юр'еўна стала рэдка бываць у палацы імператрыцы Ганны Іванаўны. Недаверлівая імператрыца магла ўспрымаць гэта як няўвагу да сваёй персоны. Саламеі ўдалося пазбавіць княгіню ад хваробы, і паздравела, вясёлая, Мар'я Юр'еўна падчас прыёму ў палацы адабральна адзвалася пра Саламею.

А неўзабаве весткі аб умельстве Русецкай разнесліся па Пецярбургу. Імператрыца выказала жаданне ўбачыць лекарку. Падчас аўдыенцыі Саламея разумна і дыпламатычна адказвала на пытанні імператрыцы. Ганна Іванаўна загадала прыняць Саламею на царскую службу. Ёй адвялі месца ў адным з пакояў палаца, і ў 1738 г. яна распачала лекарскую практыку ў сталіцы. Імператрыца апекавала Саламею, а прыдворныя лекары бачылі ў яе асабе моцнага канкурэнта і імкнуліся ўсяляк перашкаджаць. Напрыклад,

пэўны час Саламеі не выдавалі ў аптэцы неабходныя лекі. Праз набліжаную да імператрыцы пацыентку яна прайнфармавала аб гэтым Ганну Іванаўну, і тая загадала выдаваць Русецкай усе патрэбныя медыкаменты.

За камфортным жыццём у палацы не забылася Саламея пра галоўную мэту свайго прыезду ў Расію. Яна ўвесь час дамагалася сустрэчы з турэцкімі палоннымі пашамі Ях'ей і Калчаком, а падчас аўдыенцыі ў імператрыцы папрасіла падарыць ёй гэтых двух турэцкіх нявольнікаў. Імператрыца здзівілася такой мізэрнай просьбе і адказала: «Толькі двух туркаў? Я табе і чатырох туркаў падару» [3, с. 98]. І сапраўды на другі дзень у сваім пакоі Саламея знайшла загад на вызваленне двух туркаў з Рэвельскай і двух – з Нарвскай крэпасцей. У дадатак лекарцы выдалі з імператарскай казны «1000 рублёў, тканіны, кубкаў вялікіх 12 і кубкаў малых сярэбраных 12, нават сурвэтак тузін з царскімі гербамі ды іншае» [3, с. 100].

З выратаванымі з палону туркамі ў суправаджэнні двух слуг і канвою з сямі рускіх салдат Саламея дабралася да Біржы – тагачасных валоданняў Радзівілаў. Добра аддзячыўшы канвой, Русецкая рушыла ў Карэлічы. Князь Міхал Радзівіл быў вельмі ўражаны яе вяртаннем і дзівіўся, як гэта Саламеі ўдалося годна справіцца з такой складанай справай. Русецкая мела намер суправаджаць вызваленых туркаў на радзіму, але князь Міхал забараніў ёй гэта падарожжа. Ён адаслаў палонных з канвоем да пашы бендэрскага, які і дапамог ім шчасліва дабрацца да радзімы.

А Саламея вымушана была ехаць да мужа, якога князь адправіў службы на Палессе. Русецкая адзначае ў дзённіку, што Юзаф Пільштын растраціў усю яе маёмасць, якой яна валодала да ад'езду ў Пецяўбург. Думаецца, што ў мястэчку Лахва (Лунінецкі раён), дзе служыў яе муж, Русецкая і напісала тую частку «Рэха», дзе перадае свае ўражанні ад тагачаснай Расіі. У дзённіку шмат старонак адведзена апісанню прыватнага жыцця расійскіх імператараў, падзей з палітычнай гісторыі Расіі, адлюстраваны пяроўскія рэформы і гісторыя палацавых пераваротаў, паказана роля ў іх Бірона, Разумоўскага.

Сямейныя турботы

Жыццё ў Лахве пасля Пецяўбурга падалося Саламеі сумным, нецікавым. Яна, тады ўжо цяжарная, пачала ўгаворваць мужа, каб той адпусціў у Аўстрыю да яго бацькоў – па грошы, якія яны так і не прыслалі ў якасці выкупу за Пільштына. Так Русецкая-Пільштынава аказалася ў Альпах – у аўстрыйскім мястэчку, дзе жылі бацькі яе мужа. Яна пражыла ў іх шэсць тыдняў і ад'ехала ў Вену,

дзе мела намер нараджаць дзіця. Даведаўшыся аб лекарскім умельстве Саламеі, аўстрыйцы таксама пачалі звяртацца да яе па медыцынскую дапамогу. Наша зямлячка нават вярнула зрок князю Канвенцты, які 10 гадоў быў сляпым. У якасці ўзнагароды князь прыслаў ёй 200 чырвонцаў. Такім чынам матэрыяльнае становішча Русецкай прыкметна паправілася.

Неўзабаве Саламея нарадзіла сына, якому далі імя Францішак-Ксаверый. Аправіўшыся ад родаў, лекарка вырашыла ехаць у Польшчу. У Львове яна сустрэла свайго мужа, які за нейкую правіннасць знаходзіўся пад арыштам. Адначасова Саламея даведалася пра нявернасць Пільштына і растрату ім у чарговы раз усёй яе маёмасці. Саламея вырашыла жыць асобна ад Юзафа і спрабавала нават схвацца ў манастыры. Але Пільштын дамогся, каб жонка вярнулася да яго. І ўсё ж сумеснае жыццё ў іх ужо не ладзілася, Пільштын нават спрабаваў атруціць жонку. Аўтарка «Рэха» паведамляе, што ёй удалося выжыць, але 12 тыдняў яна моцна хварэла. Тым не менш Русецкая зацяжарыла трэцім дзіцём. Але нягледзячы на гэта яна ўжо цвёрда вырашыла кінучь мужа і адправіцца за мяжу, каб вярнуць грошы за выкуп ад чатырох турак, якіх выпрасіла ў расійскай імператрыцы. Пакінуўшы дачку, сына і частку маёмасці ў жонкі брацлаўскага кашталяна Патоцкага, Саламея накіравалася ў Балгарыю. Як заўсёды, падчас вандроўкі яна займалася лекарскай практыкай і тым самым зарабляла неблагія сродкі на ўтрыманне сябе і сваіх спадарожнікаў. У Бухарэсце ў яе нарадзіўся другі сын, якога назвалі Станіславам-Косткам.

Прыбыўшы ў Рушчук, дзе пражывалі вызваленныя ёю з палону туркі, Саламея занялася спаганнем грошай з былых нявольнікаў. Два туркі пагадзіліся кампенсаваць затраты Русецкай на іх вяртанне на радзіму, але прасілі зменшыць суму. Русецкая пагадзілася. З двума іншымі нявольнікамі, якія адмаўляліся кампенсаваць выдаткі Саламеі на іх вяртанне, давалося судзіцца. Амаль два гады пражыла наша суайчынніца ў Рушчуку, дзе паспяхова лячыла шматлікіх хворых. З нажытым багаццем нястомная вандроўніца рушыла зноў у дарогу. Цяпер яе шлях ляжаў да княства Малдова.

На наш погляд, Саламея валодала рэдкай якасцю – прыцягваць да сябе людзей, устанаўліваць з імі трывалыя стасункі. Вось і на гэты раз падчас падарожжа яна пасябрала з прыдворнымі князю Малдовы Дэймам, Эпісам і Сталем, якія і рэкамендавалі Русецкую князю. Неўзабаве яна была прынята на службу ў якасці прыдворнай лекаркі. Як бачна з «Рэха», Саламея мела ў Ясах «...значную пенсію, прадукты і пакой» [3, с.178]. Але, пэўна, дух вандроўніцтва аказаўся мацнейшым за асалоду ад бытавога камфорту.

Русецкая са сваёй невялікай світай накіравалася ва ўкраінскі горад Камянец-Падольскі. Пастаянныя вандроўкі не пазбавілі Саламею мацярынскіх пачуццяў. Жанчына сумавала па сваёй дачцэ і старэйшым сыне, якіх не бачыла гадамі. Добра ўладкаваўшыся ў Камянец-Падольскім, Русецкая вырашыла сабраць каля сябе ўсіх сваіх дзяцей, заняцца іх адукацыяй і выхаваннем. Яна забрала дачку Канстанцыю з манастыра, у якім тая выхоўвалася, і сына Францішка – з сям'і Патоцкага, чья жонка яго апекавала. Нарэшце Саламея набыла наладжаны побыт і сямейнае шчасце. Дзеці былі побач, іх яна амаль не пакідала, уладкавала ў лепшыя навучальныя ўстановы, а дома распавядала ім пра шматлікія прыгоды, якія выпалі на яе долю падчас вандровак па розных краінах, сама лячыла, прычым заўсёды паспяхова. Няўдзячны муж Фартунат Юзаф Пільштын больш не надакучваў Саламеі, яны разышліся канчаткова.

Ачуняўшы пасля доўгіх пакут, Саламея вырашыла ехаць у Пецярбург, каб уладкавацца на службу да імператрыцы Елізаветы. Напачатку яна спынілася ў Кіеве, адкуль напісала расійскай імператрыцы ліст, у якім прасіла дазволу прыехаць у Пецярбург і заняцца лекарскай справай пры двары. Намер Русецкай паехаць у Расію тлумачыўся яе жаданнем аддаць сына вучыцца ў добрую гімназію. Пасля года чакання Русецкая атрымала станоўчы адказ. Але планам яе не наканавана было збыцца.

✦ І зноў турэцкія землі

На шляху ўжо сталай жанчыны сустрэўся падольскі афіцэр-шляхціц, які быў на сем гадоў маладзейшы за яе. У «Рэха» каханак пазначаны ініцыяламі І. М. С. Z [3, с. 220]. Афіцэр прыгожымі словамі затлуміў галаву Саламеі: «Колькі жыву, так ніводнай дамы, ні ўдавы не кахаў» [3, с. 194]. Урэшце яму ўдалося пераканаць Русецкую ў сур'езнасці сваіх намераў. Але з першых дзён сумеснага жыцця каханак пачаў здраджаваць сяброўцы, прапіваць цяжка нажытае лекарскай працай дабро. Але што яшчэ горш – давёў да смерці старэйшага сына Саламеі дзесяцігадовага Францішка. З болей Русецкая апісвае ў дзённіку гэты страшны эпізод свайго жыцця. Па справах яна вымушана была ад'ехаць на пэўны час у Львоў. Дзяцей пакінула з каханкам, бо не хацела, каб яны прапускарлі заняткі. Застаўшыся адзін, кавалер пачаў гуляць на прапалу з жанчынамі, а каб Францішак не раскажаў маці, што бачыў, зачыніў яго ў «цёмны склеп на тры месяцы і забываў пра яго, ды так, што ледзь яму раз на тры дні хлеба даваў, і вось гэтак дзіця на голай зямлі ляжала, перапалохалася, азазла і праз гэта памерла» [3, с. 198]. Гэтага Саламея не змагла дараваць каханку. Тайком, нават без пашпарта, яна збегла ад яго ў Дубна

(на Валыні. – А. С.). Там купіла фальварак і пражыла ў ім каля двух гадоў, выдаўшы за гэты час замуж дачку Канстанцыю.

Вандроўная душа нашай суайчынніцы зноў жадала новых уражанняў. Урэшце Саламея апынулася ў малдаўскім горадзе Хоціне, які належыў у той час туркам. Тут яна паспяхова лячыла самых розных пацыентаў. Чутка аб знаходжанні знакамітай лекаркі ў турэцкіх землях дайшла да Галоўнага Камандуючага янычарскім войскам. Яго пляменніца ў маладым узросце страціла зрок, і палкаводзец паслаў сваіх слуг па Саламею, забяспечыўшы яе аховай і васьмёркай паштовых коней. Такім чынам наша зямлячка ў другі раз апынулася ў Стамбуле. За сорок дзён Русецкай удалося вылечыць знатную турчанку ад слепаты. У «Рэху» Саламея піша, што пасля гэтага яна вярнула зрок яшчэ шэрагу іншых важных чыноўнікаў і іх сваякоў. Неўзабаве Русецкую прызначылі нават прыдворнай лекаркай султанскага гарэма.

У 1760 г. у складзе пасольства Рэчы Паспалітай у турэцкую сталіцу прыехаў васьмнадцатгадовы сын Саламеі Станіслаў. Ён быў прыняты з пашанай пры султанскім двары. Пасольства больш за тры месяцы знаходзілася ў Стамбуле. Русецкая скарыстала гэты час для паляпшэння адукацыі сына. Яна наняла лепшых настаўнікаў французскай і турэцкай моў, якія вучылі Станіслава пісаць, чытаць і размаўляць на гэтых мовах. Здольны юнак за тры месяцы авалодаў абедзвюма. Саламея спадзявалася, што сын застанецца ў Стамбуле ў якасці прадстаўніка Рэчы Паспалітай ва ўсходніх дзяржавах. Па просьбе Русецкай турэцкія вяльможы неаднаразова звярталіся з гэтай прапановай да польскага пасла. Але пасол увесь час схіляў юнака вярнуцца на радзіму. Урэшце рэшт яму ўдалося пераканаць Станіслава вярнуцца ў Рэч Паспалітую. Маркотна стала на душы маці пасля ад'езду сына. І тады саракадвухгадовая Русецкая вырашыла «...паехаць морам у Егіпет, каб адпачыць і паглядзець свету, бо мне лягчэй у чужым і далёкім краі, чым быць пакрыўджанаю, вярнуўшыся з Егіпта, мела намер з дапамогаю Пана Бога быць у Ерусаліме» [3, с. 245]. З дзённіка мы даведваемся, што, збіраючыся ў далёкую вандроўку, Саламея «раздала на славу Божую» значную частку сваёй маёмасці бедным хрысціянам і туркам.

На гэтым жыццёпісанне Саламеі Русецкай заканчваецца. У «Рэху» адсутнічаюць звесткі аб наведванні ёю Егіпта і Ерусаліма. Магчыма, планы Русецкай не здзейсніліся, магчыма, ёю быў напісаны яшчэ адзін дзённік, які пакуль што не знойдзены. На жаль, да сённяшняга часу даследчыкам нічога больш неведома аб далейшым жыццёвым шляху адважнай навагрудчанкі, якая яшчэ ў XVIII ст. сваім жыццём даказала, што жанчына здольная засвоіць

трацыйна мужчынскія прафесіі, выходзіць пераможцай з найскладанейшых жыццёвых сітуацый, атрымаць годны статус у грамадстве. Прафесар В. П. Грыцкевіч у сціслым энцыклапедычным артыкуле пазначае гады жыцця Саламеі Русецкай перыядам 1718–1760 гг., такім чынам, яе скон адносіць да года, калі ад'ехаў са Стамбула сын Станіслаў [1, с. 285]. Думаецца, гэта не так. Пасля ад'езду сына Саламея пачала сістэматызаваць свае ўражання ад шматлікіх вандраванняў па свеце. А скласці такі аб'ёмны дзённік хутка – немагчыма, тым больш што Русецкая адначасова займалася лекарскай справай. Ды і было ёй на той час усяго 42 гады.

Этнаграфізм запісак

Апошні раздзел «Рэха» прысвечаны апісанню гісторыі і культуры розных тагачасных народаў: «гурджыян» (грузін), армян, «хабешаў» (абісінцаў) і інш. Шмат старонак адведзена асаблівасцям паломніцтва мусульман у Меку, а хрысціян – у Іерусалім. Відаць, перш чым адправіцца да святых месцаў, Саламея старанна вывучала маршрут і акалічнасці вандроўкі. Дарэчы, падрабязна апісаны падарожніцай шлях з Украіны да Стамбула, нават адзначаецца колькасць дзён, за якія можна пераадолець адлегласць ад аднаго населенага пункта да другога. Русецкая называе і кошт праезду паміж гарадамі, пры гэтым яна арыентуецца ў асноўным на небагатых людзей. У шостым раздзеле Саламея дае апісанне падарожжа ў Іерусалім. Пачынаць трэба, піша яна, з Хоціна, дзе за прэзент неабходна атрымаць у пашы пашпарт. Такі ж дакумент трэба атрымаць і ў Ясах ад малдаўскага князя. У «Рэху» адзначаецца, што ў святым горадзе ўсё танна і ўсяго даволі. Апісаўшы дэталёва падарожжа ў Іерусалім, Русецкая нідзе не піша, што была там і займалася лекарскай справай, не прыгадвае аб нейкіх прыгодах. А як мы ведаем, усюды, дзе Русецкая вандравала, яна трапляла ў рызыкаўныя сітуацыі, пра якія потым эмацыянальна распавядала ў сваім дзённіку.

У пятым раздзеле «Рэха» гутарка ідзе пра сутнасць ісламскай рэлігіі. Аўтарка пры гэтым падкрэслівае, што раскажаць хоча «... як ёсць па

праўдзе (а не так, як я ў некаторых кнігах у Польшчы чытала)» [3, с. 249]. Проста, даходліва Русецкая распавядае пра жыццё прарока Магамета, мусульманскія рэлігійныя святы, асаблівасці пастоў. Русецкая паказвае адрозненні іслама ад хрысціянства, тлумачыць паходжанне звычай закрываць жанчынамі свой твар, сімваліку зялёнага колеру ў мусульман.

Вельмі маляўніча распавядае аўтарка дзённіка пра вясельны абрад, напрыклад, падчас афармлення шлюбу клятву на вернасць мужу дае не нарачоная, а яе сяброўка. Імам пытаецца ў прысутных: «А ці ёсць яна (нявеста. – А. С.) тут? Паненка нічога не адказвае, а іншая белагаловая (так звычайна Саламея называе жанчын. – А. С.) прамаўляе за яе: «Ёсць». «А ці клянешся ты гэтаму (напрыклад, Фейзуле) вераю, каханнем і сумленнем?» Адказвае: «Клянусе аж да таго часу, пакуль воля Пана Бога будзе» [3, с. 255]. На гэтым завяршаецца рытуал рэгістрацыі шлюбу. Аўтарка «Рэха» ў дэталі перадае ўвесь алгарытм вясельнага абраду, паводзіны жаніха і нявесты, працэдуру пераезду ў дом мужа.

Этнаграфізмам вызначаюцца многія старонкі дзённіка. Апісваючы сваё жыццё ў розных краінах, Саламея з уласцівай для яе назіральнасцю адзначае асаблівасці інтэр'ера дома, адзення, упрыгожанняў, этнічнай кухні, зброі і інш. Звяртае ўвагу чытача на адметнасці этыкету. Так, Русецкая адзначае, што ніхто з туркаў не будзе сам есці і піць, пакуль не дасць жывёле; тлумачыць, чаму туркі хутка ядуць і прыбіраюць стол. Запісы Русецкай прасякнуты шчырай павагай і добразычлівасцю ў адносінах да розных народаў.

Прайшло 250 гадоў з таго часу, калі былі зроблены запісы Саламеі Русецкай, але многія з іх, думаецца, не страцілі цікавасці і да нашых дзён. У век інтэнсіўных міжкультурных зносін формы, спосабы камунікацыі, якімі карысталася наша суайчынніца, могуць служыць пэўнай крыніцай звестак аб культуры ўсходніх народаў. На наш погляд, беларусам, якія дзясяткамі тысяч адпачываюць на курортах Турцыі, займаюцца гандлёвай і эканамічнай дзейнасцю ў гэтай краіне, будзе карысна пазнаёміцца са зместам «Рэха».

ЛІТАРАТУРА

1. **Грыцкевіч, В. П.** Русецкая Саламея Рэгіна / В. П. Грыцкевіч // Мысліцелі і асветнікі Беларусі: энцыкл. даведнік. – Мінск: БелЭн, 1995. – С. 285–287.
2. **Грыцкевіч, В. П.** Адысея наваградскай лекаркі: Саламея Русецкая / В. П. Грыцкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 53 с.
3. **Пільштынова, С.** Авантуры майго жыцця: раман / С. Пільштынова. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. – 333 с.
4. **Pilstynowa Regina** Salomea z Rusiecich. Proceder podrozy, zecia mego awantur / Regina Salomea z Rusiecich Pilstynowa. – Krakow. – 1957. – 369 с.